

УДК 343.232.025

Г. В. Федотова

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник науково-організаційного відділу
Державного науково-дослідного інституту МВС України

ДО ПИТАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

Виявлення поведінки людини, яке викликає небезпечні для соціального суспільства зміни в навколишній діяльності, у загальній формі розуміється як об'єктивна сторона правопорушення. Введення до кримінально-правової доктрини нової категорії кримінального проступку спонукає нас дослідити одну зі складових частин цього явища, його об'єктивну сторону.

Оскільки до категорії кримінальних проступків планується віднесення не лише злочинів, а й адміністративних правопорушень, нашим завданням є розкриття загально визначених понять об'єктивної сторони кримінального діяння та адміністративного правопорушення з метою визначення спільних особливостей цих двох категорій, притаманних об'єктивній стороні кримінального проступку.

Об'єктивна сторона злочину – це елемент, що охоплює ознаки, які характеризують його з точки зору зовнішнього прояву. На відміну від інших структурних частин складу злочину, об'єктивна сторона містить найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння.

Вчені до пояснення поняття об'єктивної сторони підходили по-різному. Так, А.А. Піонтковський об'єктивну сторону злочину розумів як характеристику кримінальним законом зовнішніх ознак злочинного діяння [1, с. 131]. Хоча погодитись із тим, що кримінальний закон повністю відображає характеристики зовнішніх ознак злочинного діяння, було б невірно.

В.Н. Кудрявцев стверджував, що об'єктивна сторона злочину – це зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний кримінальним правом об'єкт, тобто акт вольової поведінки, який відбувається в об'єктивному світі та втілюється у вчиненні шкоди вказаному об'єкту або створенні загрози завдання йому шкоди [2, с. 128].

П.І. Гришаєв характеризував об'єктивну сторону злочину як таку, що складається із суспільно небезпечного діяння, що завдало або здатне завдати істотної шкоди суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом, а також з умов та обставин завдання цієї шкоди [3, с. 5]. Автором цілком слушно зауважено на умови та обставини, у яких відбувається суспільно небезпечне діяння.

М.І. Бажанов пояснював об'єктивну сторону складу злочину як сукупність передбачених за-

коном ознак, що характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови, пов'язані з цим посяганням [4, с. 81]. Визначення, яке наводить автор, на жаль, майже не конкретизує форми прояву об'єктивної сторони, а тому не дає характеристики повного змісту – сукупності елементів і процесів, що утворюють це поняття.

Ф.Г. Бурчак, Є.Ф. Фесенко схильні до того, що об'єктивна сторона злочину – це зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання на той чи інший об'єкт, що перебуває під охороною кримінального закону (тобто це передбачені кримінальним законом ознаки, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння) [5, с. 106]. Викладене визначення частково збігається з поняттям, наведеним М.І. Бажановим, яке, на нашу думку, не є повним. Крім того, у запропонованому Ф.Г. Бурчаком і Є.Ф. Фесенком визначенні не ідеться про умови, шляхом яких завдається шкода суспільним відносинам.

Н.В. Чернишова, М.В. Володько, М.А. Хазін до об'єктивної сторони складу злочину відносять сукупність передбачених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечної дії, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання [6, с. 50]. Натомість авторами в цьому визначенні упущено елемент бездіяльності як обов'язкової ознаки складу того чи іншого злочину, що, на нашу думку, є досить важливим.

Вищезазначені визначення мають дещо описовий характер, оскільки наводяться без згадки ознак об'єктивної сторони, які в науці кримінального права називають проявами об'єктивної сторони, а саме таких, як:

- діяння (дія або бездіяльність);
- наслідки;
- причинний зв'язок;
- спосіб вчинення злочину;
- місце і час вчинення злочину;
- обставини вчинення злочину;
- засоби вчинення злочину;
- знаряддя злочину;
- джерела вчинення злочину.

Ці ознаки традиційно розділяють на обов'язкові та факультативні.

Розглянемо найважливіші з них. Безумовно, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є діяння у формі дії чи бездіяльності. Інколи для її вираження в кримінальному праві використовується термін «посягання». Так, при викладенні завдань Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачається захист від злочинних посягань, а також термін посягання використовується і в статтях 36–38, 94, 110, 112, 181, 348, 379, 400, 443 КК України [7]. Це не є хибним, оскільки посягання тлумачиться як дія за значенням «посягати» [8].

Традиційно формами діяння є дія та бездіяльність. Вчений В.Б. Малінін [9, с. 301] розрізняв вказані форми діяння за критерієм пасивності, тобто невиконання покладеного обов'язку шляхом вчинення дій чи бездіяльності, та активності поведінки.

Розглянемо форми об'єктивної сторони – діяння та бездіяльність – детальніше. До ознак дії відносять активність і визначають її як акт поведінки людини, який впливає на навколишнє середовище через рухи тіла, при цьому помилково не включають таку вищезгадану ознаку, як протиправність. Щодо бездіяльності, то в кримінальному праві її розуміють як суспільно небезпечну вольову поведінку особи, що полягає у невиконанні належного обов'язку, який особа могла та повинна була виконати. Обов'язок у цьому випадку вбачається не моральний, а правовий, який вимагає від особи діяти певним чином у конкретній ситуації.

Науковець Г.В. Тімейко визначає злочинну бездіяльність як суспільно небезпечну, протиправну, вольову, складну та пасивну за своєю характеристикою поведінку людини, через яку не попереджаються суспільно небезпечні наслідки та досягається суспільно небезпечний результат, у формі «чистої» бездіяльності, «недбалості» або «змішаної» бездіяльності [10, с. 64–66].

Злочинні наслідки у кримінальному праві розглядаються у двох контекстах: у площині об'єктивно виявленого злочину та в площині конкретно виписаного в законі складу злочину. Щодо першого положення, то тут злочинні наслідки є об'єктивним виявленням суспільної небезпечності будь-якого злочину, а характер заподіяної злочином шкоди повністю залежить від характеру об'єкта посягання, яким є особисті блага людини та інші соціальні цінності. Злочин завжди посягає на певний об'єкт і завжди спричиняє суспільно небезпечні наслідки або створює реальну загрозу заподіяння йому шкоди.

На думку Я.М. Брайніна, найочевиднішим критерієм відмежування злочину від інших видів правопорушень є наслідок. Злочинний результат ототожнюється з наслідком, який розглядається як логічне продовження об'єкту злочину [11, с. 189]. Наслідки злочину можуть мати:

– матеріальний характер (ушкодження, розкрадання майна, заподіяння шкоди здоров'ю людини);

– моральний характер (приниження честі та гідності особи тощо);

– політичний характер (насильницька зміна або повалення конституційного ладу, захоплення державної влади);

– характер, що послаблює або підриває престиж влади і державного апарату (хабарництво, зловживання владою чи службовим становищем).

Питання наслідків як критерію визначення тяжкості діяння під час віднесення його до одного з видів кримінальних діянь – кримінального проступку чи злочину – може вирішуватися, виходячи з наявних критеріїв відмежування злочинів невеликої тяжкості від інших злочинів. Водночас особливо цікавим з точки зору прикладних аспектів проблематики злочинних наслідків є питання урахування наслідків під час кваліфікації злочинів невеликої тяжкості.

Більш як у двадцяти статтях Особливої частини КК України зазначається поняття «істотна шкода», якщо вона виразилась у заподіянні матеріальних збитків. Роз'яснення питання щодо розміру істотної шкоди нематеріального характеру здійснював найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції. Наприклад, у п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 року № 15 [12] зазначено, що якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, то питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав і свобод людини та громадянина (право на свободу, особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підриив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обставин і умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів. Таким чином, у визначенні категорії злочинів невеликої тяжкості істотна шкода є оцінним поняттям, що дає можливість його наповнення від конкретно визначених умов, у конкретних ситуаціях.

Крім того, оскільки у зазначений вид кримінального діяння – кримінальні проступки – пропонується трансформувати злочини невеликої тяжкості, науковці пропонують звернути увагу саме на особливості *причинно-наслідкового зв'язку* в указаних діяннях. Наслідком діяння є передбачена кримінально-правовою нормою матері-

альна або нематеріальна шкода, яка заподіюється злочином суспільним відносинам. Під причинним зв'язком у кримінальному праві слід розуміти об'єктивно наявний зв'язок між діянням – дією або бездіяльністю (причиною) – і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку.

Указані ознаки об'єктивної сторони притаманні лише злочинам із «матеріальним» складом, оскільки при вчиненні злочину, який має «матеріальний» склад, завжди необхідно встановити причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і злочинними наслідками, які настали. У теорії кримінального права виділяють такі види причинного зв'язку, як безпосередній, опосередкований, необхідний, необхідний зв'язок за наявності особливих умов з боку потерпілого. Для злочинів невеликої тяжкості, які пропонується трансформувати у кримінальні проступки, на нашу думку, характерний більше безпосередній та опосередкований причинний зв'язок. Особливість вказаного причинного зв'язку полягає у спрямованості діяння на досягнення чітко визначеного наслідку.

Таким чином, ми розглянули основні умови, притаманні об'єктивній стороні злочинів невеликої тяжкості, що дає нам можливість частково надати характеристику об'єктивної сторони кримінального проступку.

Для повного розуміння об'єктивної сторони кримінального проступку зосередимо увагу на особливостях об'єктивної сторони адміністративного правопорушення. В адміністративно-правовій науці вчення про склад правопорушення посідає одне з центральних місць і має велике практичне значення.

Склад адміністративного правопорушення є сукупністю головних, визначальних ознак, які виділені законодавцем як типові, необхідні та водночас достатні для притягнення особи до юридичної відповідальності [13, с. 25]. У свою чергу, об'єктивна сторона складу порушення – це система передбачених адміністративно-правовою нормою ознак, що характеризують зовнішню сторону правопорушення (проступку). Вона включає в себе передусім саме протиправне діяння – дію чи бездіяльність.

Значна кількість порушень чинного законодавства вчиняється шляхом протиправних дій, решта – у формі бездіяльності, коли особа для того, щоб не допустити протиправної поведінки, повинна вчинити позитивні дії, але з якихось причин не вчиняє. Необхідними умовами бездіяльності є:

- обов'язковість і можливість особи діяти в конкретних обставинах;
- шкідливі наслідки діяння;
- причинний зв'язок між протиправним діянням і шкідливими наслідками, що наступили;

– час, місце, умови, способи та засоби вчинення правопорушення.

Протиправне діяння є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, всі ж інші ознаки є факультативними.

Протиправне діяння може характеризуватись як просте та складне. Просте являє собою однократну (одноактну) дію чи бездіяльність – наприклад відправлення без дозволу митного органу транспортного засобу, що перебуває під митним контролем.

Складне протиправне діяння утворює різні склади адміністративних правопорушень, у тому числі:

– тих, що складаються з альтернативних дій. Наприклад, ст. 189-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) встановлює відповідальність за порушення порядку видобутку, виробництва, використання та реалізації дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння. Кожна з альтернативних дій у таких випадках вже сама по собі є достатньою підставою для притягнення до адміністративної відповідальності. Однак особа не скоює нового складу правопорушення, якщо вона послідовно здійснює всі зазначені в диспозиції норми права заборонені дії;

– тривалих правопорушень, тобто таких, які, почавшись з якої-небудь протиправної дії чи бездіяльності, продовжуються потім безперервно шляхом невиконання (порушення) обов'язків (це, наприклад, порушення порядку виробництва, зберігання, перевезення, торгівлі та використання піротехнічних засобів (ст. 195-6 КУпАП) [14];

– продовжуваних правопорушень, тобто таких, які складаються з декількох тотожних протиправних дій, пов'язаних між собою і спрямованих для досягнення загальної мети, що в сукупності утворюють єдине правопорушення.

Залежно від наявності шкідливих наслідків виділяють матеріальні та формальні склади адміністративних правопорушень. Більшості правопорушень властиві формальні склади. Під час кваліфікації матеріальних складів має чітко простежуватись причинний зв'язок між протиправним діянням та наявними шкідливими наслідками. В окремих випадках їх розмір служить критерієм для кваліфікації того чи іншого протиправного діяння як злочину.

Інколи окремі правові ознаки об'єктивної сторони включаються законодавцем безпосередньо в конструкцію тієї чи іншої правової норми і набувають кваліфікуючого значення. Це ознаки, які стосуються часу вчинення правопорушення, місця вчинення, способів вчинення (для характеристики способу вчинення окремих правопорушень законодавець може використовувати такі оцінні

поняття, як «злісне», «грубе», «безгосподарне» тощо), засобів вчинення правопорушення.

Необхідно підкреслити, що багато складів адміністративних правопорушень є формальними і в них не описується така ознака адміністративних проступків, як настання шкідливих наслідків чи заподіяння правопорушником збитку. Зазначений підхід законодавця у кожному випадку вмотивований однією з трьох обставин:

а) шкідливі наслідки очевидні;

б) шкідливі наслідки складно визначити (обчислити), і законодавець не вважає за потрібне обтяжувати правозастосувачів установленням ще однієї ознаки складу;

в) існування шкідливих наслідків конкретного діяння взагалі сумнівне, хоч шкода від маси аналогічних правопорушень очевидна.

Усе це вимагає мати на увазі, що у формальних складах обсяг об'єктивної сторони вичерпується переліком ознак діяння й обставин його здійснення. З цього випливає, що від винного можна вимагати усвідомлення, розуміння лише тих обставин, які названі у складі, але не передбачення шкідливих наслідків і тим більше бажання їх настання. Отже, об'єктивна сторона правопорушення відображає лише істотні ознаки реальних явищ і конкретизує протиправність діянь.

Викладене дає нам підстави визначати об'єктивну сторону кримінального проступку за спільними ознаками, притаманними як об'єктивній стороні злочинів невеликої тяжкості, так і деяким видам адміністративних правопорушень, і розуміти її як сукупність ознак, що визначають зовнішню сторону кримінального правопорушення та характеризують суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), його шкідливі наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, який обумовив настання останніх, а також місце, час, обставини, спосіб, стан, знаряддя та засоби його вчинення.

Література

1. Пионтковский А.А. Объективная сторона состава преступления / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права. – Т. 2. – М. : Изд-во «Наука», 1970. – С. 131–183.
2. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев // Советское уголовное право. Общая часть. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1974. – С. 128–143.
3. Гришаев П.И. Объективная сторона преступления : [учеб. пособ.] / П.И. Гришаев. – М. : ВЮЗИ, 1961. – 48 с.
4. Бажанов М.И. Объективная сторона преступления / М.И. Бажанов // Уголовное право УССР. Часть Общая. – К. : Вища школа, 1984. – С. 81–97.
5. Бурчак Ф.Г. Объективная сторона преступления / Ф.Г. Бурчак, Е.Ф. Фесенко // Уголовное право

Украинской ССР на современном этапе. Часть общая. – К. : Наукова думка, 1985. – 448 с.

6. Чернишова Н.В. Кримінальне право України : тези лекцій і практичні завдання для курсантів Київського училища міліції МВС України / Н.В. Чернишова, М.В. Володько, М.А. Хазін. – К. : Наукова думка, 1995. – 456 с.

7. Кримінальний кодекс України / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

8. Словник української мови / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.inmo.org.ua/sum.html/>.

9. Малинин В.Б. Объективная сторона преступления / В.Б. Малинин, А.Ф. Парфенов. – СПб. : Изд-во Юрид ин-та (Санкт-Петербург), 2004. – 301 с.

10. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г.В. Тимейко ; отв. ред. П.Т. Некипелов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1997. – 215 с.

11. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин. – М. : Юрид. лит., – 1963. – 189 с.

12. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Верховного Суду від 26.12.2003 р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>.

13. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : [навч. посіб.] / В.К. Колпаков. – К., 2008. – 256 с.

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

Анотація

Федотова Г. В. До питання об'єктивної сторони кримінального проступку. – Стаття.

У статті проведено аналіз основних ознак об'єктивної сторони злочинів та деяких адміністративних правопорушень з метою виявлення загальних критеріїв, притаманних об'єктивній стороні кримінального проступку.

Ключові слова: злочин, адміністративне правопорушення, кримінальний проступок, об'єктивна сторона.

Аннотация

Федотова А. В. К вопросу объективной стороны уголовного проступка. – Статья.

В статье проведен анализ основных признаков объективной стороны преступлений и некоторых административных правонарушений с целью выявления общих критериев, характерных для объективной стороны уголовного проступка.

Ключевые слова: преступление, административное правонарушение, уголовный проступок, объективная сторона.

Summary

Fedotova A. V. On the question of the objective side of the criminal offense. – Article.

The article analyzes the main features of the objective side of crime and certain administrative offenses in order to identify common criteria, which belongs to the objective side of the criminal offense.

Key words: crime, administrative offense, criminal offense, objective side.